

Олексій Курінний,

Старший викладач кафедри міжнародного права і спеціальних правових наук Факультету правничих наук Національного університету «Києво-Могилянська академія»,

Експерт Центру політико-правових реформ

Історична чисельність та етнічна територія русинів-українців Словаччини у контексті самовизначення національної меншини (корінного народу)

Стаття з огляду на особливості теми передбачає дві мети дослідження. Перша мета полягає у встановленні природи й характеру, причин, напряму та масштабів добровільної асиміляції русинів-українців Східної Словаччини наприкінці XVIII – в першій чверті XX століття, а також обумовленої владними діями цілеспрямованої денационалізації українців починаючи з 20-х рр. XX століття – задля якомога точнішого визначення чисельності осіб, які мають східнослов'янське русько-українське етнічне коріння. Логічно зумовлена нею, друга мета полягає у коригуванні історичних меж та площі етнічних теренів автохтонного східнослов'янського населення Східної Словаччини. Важливість теми зумовлено тим, що саме питання дійсної чисельності осіб русько-українського походження в сусідніх з Україною прикарпатських державах (Словаччині, Польщі, Румунії) має вирішальний вплив на правосуб'єктність русько-української спільноти та на дієвість реалізації русинами-українцями індивідуальних і колективних прав національних меншин, а також специфічних прав корінного народу. У підсумку ця робота сприятиме засвідченню правомірності претензій русинів-українців на статус **корінного народу** у Словаччині, з урахуванням голосування держави за Декларацію про права корінних народів (GA/10612), з повним обсягом приналежних такої спільноті прав включно із правом на внутрішнє самовизначення (DRIP: 3, 4).

З огляду на наукову значущість (у контексті історії, етнографії, філології, права) теми статті та її амбітні завдання, а також з урахуванням політичної суперечливості проблематики русинства – постає необхідність уточнення методології дослідження й термінології. Зокрема, з міркувань зручності у дослідженні використано термін «русини-українці» (з історично вживаним прикметником «русько-український») щодо східнослов'янського населення Словаччини, а також «рутени» – як синонімічний термін на позначення даного населення за австрійської доби (кінець XVIII – поч. XX ст.). Наукова правомірність категорії «русини-українці» обумовлена спадковістю й неперервністю проживання автохтонного східнослов'янського населення на своїх етнічних теренах; його невідривності від решти русинів-українців Карпат та світового українства, чії пращури іще три століття тому на Наддніпрянщині та 70 тому в Галичині використовували щодо себе етнонім «русини» (Субтельний 1992: 453) та пам'ятають і понині про своє руське походження. Сам етнонім «русини-українці» вже має усталену традицію використання представниками україноцентричної течії Словаччини як у науковій (Бача 2008: 4, 8, 18–19, 34, 38, 56–57, 63, Mušinka 2011: 11), так і в організаційно-політичній сферах¹. До того ж показово, що активісти як української, так і русинської (наприклад, Р.П. Магочі)² спільнот Словаччини, – вважають обидві ці меншини єдиною етнічною групою (Votruba 1998: 260). Західні вчені також визнають автохтонне східнослов'янське населення Словаччини розколотим на групи залеж від ідеологічних орієнтацій, відзначають взаємне володіння і сучасними русинами, і українцями Словаччини обома мовами: як українською, так і русинською (Грама 2006: 8). Використані у статті етнонаціональні категорії, за винятком «національностей» у питаннях переписів, вживано у примордіалістському розумінні – у контексті стабільних етнічних характеристик, успадковуваних і визначених за походженням.

У цій статті сучасний залишковий ареал русинів-українців Словацької Республіки для спрощення термінологічно обмежено Пряшівщиною, тоді як значно ширші етнічні землі рутенів Королівства Угорського до рік Попраду, Ториси й Горнаду, включно з долинами рік Топлі, Ондави і Лаборця (Свржави), й до міст Левоча, Пряшів, Гельниця, Будимир, Кошиці – території, що охоплюють не лише гірські карпатські масиви, але й прилеглі до них рівнинні землі на південь від Карпат, а саме колишні комітати Земплин (Kocsis 1998: 40, 47), Шариш, Спіш, Абауй-Торна і становлять терени, асимільовані словаками у XIX ст., – називатимуться Східною Словаччиною.

Специфічні риси денационалізації русинів-українців Східної Словаччини

Мета роботи щодо уточнення числа русинів-українців і осіб східнослов'янського походження у Східній Словаччині та окреслення дійсних меж їхньої етнічної території зумовлена низкою особливостей словацьких русинів-українців, насамперед динамікою, характером і наслідками їх асиміляції, – що відрізняє їх від інших українських діаспорних груп та ірредент у сусідніх з Україною державах і має важливе значення для з'ясування наряду і наслідків етнополітичних процесів на західних теренах розселення українців. Розгляньмо ж детальніше особливості асиміляції (словакізації) русинів-українців Східної Словаччини.

1. *Словакізація* русинів-українців, на відміну від русифікації, полонізації, мадяризації і романізації, впродовж бездержавного періоду співіснування русинів-українців і словаків (з кінця XVIII – до оформлення кордонів Словаччини) – була значною мірою природною, ненасильницькою та добровільною, зумовленою переважно об'єктивними чинниками історичного, етномовного та суспільно-політичного характеру. Основними з них стали сусідство і взаємопроникнення етнічних теренів, дифузне розташування окремих поселень рутенів і словаків («черезполосне» за А. Петровим), багатосотлітнє мирне співіснування обох народів на одній території за відсутності значних антагонізмів на національному підґрунті – що спричинило формування широкої смуги перехідних говірок між руськими й східнославацькими діалектами, а також появу значної групи колись східнослов'янського населення з невизначеною національною самосвідомістю. Інші чинники визначили напрям асиміляції: зменшення людності й зміна соціального складу сіл, раніше значно більш ізольованих, економічна відсталість і переважно сільськогосподарська зайнятість русинів-українців порівняно з словаками (Кабузан 1986), пасіонарність, асиміляторська потужність словаків, завершення національного пробудження словацької нації вже в 60-х рр. XIX ст., престижність та «вищість» словацької мови для східних слов'ян Королівства Угорського і навіть Галичини у XIX ст. (Петров 1911: 100–110). Варто лише зазначити, русини-українці Словаччини не зазнали ані Голодоморів як геноцидів (на відміну від українців Кавказу й Наддніпрянщини), ні масової депортації усієї спільноти як злочину супроти людства – на відміну від українців Польщі (Кабузан 2006: 381), ні одномоментного насильницького примушування до зміни самоідентифікації (що мало місце, наприклад, при масовій видачі українцям Кубані і Кавказу паспортів з російською національністю (Іванишин 1994: 54, Вівчарик 2004: 159), чи за примусового запису білорусами полісько-українського населення Берестейщини (Гаврилук 2004: 259–267, Івченко 2008)). За природним і ненасильницьким своїм характером пословачення русинів-українців на схід від м. Кошиці подібне лише до асиміляції білорусами полісько-українського населення Берестейського, Пружанського, Пінського й півдня Мозирського повітів білоруських губерній у 70-80-х рр. XIX століття.
2. Словакізація русинів-українців на відміну від асиміляції українців Слобожанщини й Північного Кавказу, Берестейщини та Холмщини у XX ст. – була **невпинною і рівномірно поступальною**, із певними «критичними точками», як-от, депортація українців-лемків у 1944-1947 рр.³ та визнання русинів самостійною національністю в 1989–1991 р. (Санек 2001), зумовленими політикою держави щодо них і зовнішніми обставинами.
3. Асиміляція безпрецедентна за давністю і тривалістю. Відомий словацький мовознавець др. С. Цамбель (Samuel Czambel) 1906 р. констатував, що пословачення рутенів у Словаччині тривало вже декілька століть (Копеchný 2011: 142). Неповні дані церковної статистики також засвідчують, що у низці комітатів Угорського королівства уже у другій половині XVIII ст. помітне скорочення числа рутенів: у комітаті Сатмар у 1751 р. – 10,6 тис., а в 1782 р. – 3,2 тис., у Саболчі – 9,4 і 2,1 тис., у Гоморі – 5 і 4,4 тис. (Кабузан 2006: 135) Угорські вчені зазначають: пословачення рутенів Верхньої Угорщини – території сучасної Словаччини (Kocsis 1998: 40) мало місце **іще в другій половині XVIII ст.**, тож станом на 1773 р., на час першого австрійського перепису, що фіксував мову і віросповідання, було асимільовано значну кількість рутенів, зокрема, у центральній Словаччині – північ комітату Гомор (Kocsis 1998: 49). Це засвідчено австрійським статистиком початку XIX ст. І. Ліхтенштерном, який нарахував у Закарпатті **564 тис.** рутенів у 672 селах (Кабузан 2006: 379), а також даними угорського дослідника XIX століття Я. Чапловича, за якими вже станом на 1822 – 1829 рр. в Угорському королівстві збереглося лиш 358 919 свідомих рутенів і було словакізовано 152 962 рутенів або майже третину їх тодішньої чисельності, що досягала 511-514 тис. (Csaplovics 1829: 205, 223, 292–293)⁴. Показово і надзвичайно важливо, що всі ці цифри неупередженого вченого відповідають «Енциклопедії українознавства», за якою в 1850 р. у новоствореному в межах Угорщини Руському

дистрикті жила 391 тисяча українців, тоді як в усьому Королівстві Угорському – 511 тисяч (ЕУ 3: 492). При цьому інша наявна в історіографії оцінка чисельності рутенів Угорщини, здійснена відомим німецьким статистиком Брахеллі станом на 1854 р. (тобто на 30 р. пізніше від даних Я. Чапловича) – фіксувала лише 497 тис. рутенів (Кабузан 1986), тож не може вважатись максимальною і, відображаючи вже залишкове число рутенів, є додатковим свідченням їх асиміляції. Словакізація лише на кілька десятиліть випередила полонізацію українців Холмщини, яка набула обрисів у 20-30-х рр. XIX століття. Так, станом на 1720 р. на території майбутнього Царства Польського проживало 210 тис. русинів-українців або 10,2% населення; на початку 1760-х рр. там же – 300 тисяч або 10,5%, на початку 1780-х – лише 250 тис. і 10,5%, а станом на 1795 – 400 тис. і 12% або 51,5% населення майбутніх Люблінської та Седлецької губерній, у 1858 р. – 452,4 тис. (Кабузан 2006: 189, 424, 432, 442). Натомість вже у 1897 р. українці становили лише 335 337 тис. або 3,5% населення Царства Польського: 16,9% у Люблінській губернії і 14% у Холмській⁵ і лише 2,5% населення Королівства Польського у 1907 р. (Rozwoj: 2). Словакізація русинів-українців більш як на століття випередила і асиміляцію поліщуків Берестейщини, що посилилась із 1875 р. (Климчук 1999) і може бути порівняна лише із середньовічною розтягнутою на 500 років романізацією українського населення Молдавського князівства (Суляк 2004: 70–81).

4. Словакізація русинів-українців показова і за своєю інтенсивністю та наслідками – обсягом втрат етнічної території. Зокрема, всі дослідники відзначають **стабільну потужність** цього процесу впродовж більш ніж століття – як з моменту його початку, так і на серединній стадії, і в 20-х рр. XX ст. Найперше у світовій історіографії асиміляцію рутенів словаками було відзначено Я. Чапловичем у 1829 р. «Рутени поступово втрачають багатьох ренегатів частково на користь словаків, частково на користь угорців, тому їхня мова витісняється» (Csaplovics 1829: 223). Сучасний український науковець на підставі даних О.Л. Погодіна характеризує словакізацію як «інтенсивний процес, до того ж, набагато інтенсивніший, аніж процес русифікації українців у східних районах» (Пономарьов 1996: 138–139), у Росії. Посилена словакізацію українства Східної Словаччини і Пряшівщини станом на літо 1938 р. (Геровський 1977 I: 227–229; II: 93–124) засвідчує й шовіністично налаштований до українців москвофіл (Старик 2009: 156), громадський діяч і публіцист О.Ю. Геровський. Узагальнену оцінку масштабів словакізації та її наслідків на межі XX–XXI ст. було надано В.М. Кабузаном, який визнав усе Закарпаття разом зі Східною Словаччиною «найбільш несприятливим у Західноукраїнському регіоні тереном, де асиміляційні процеси поглинули **більшу частину** наявного на початок XIX ст. українського населення», засвідчивши **різку втрату** української етнічної території у XIX – 30-х рр. XX ст. (Кабузан 2006: 381). За обсягом і темпами словакізація цілком співмірна з асиміляцією українців Холмщини, Підляшшя та Берестейщини протягом XIX – на початку XX ст. та зі знищенням української ірреденти у РСФРР у 30-х рр. XX ст. Є вагомими підстави вважати, що всі асимільовані терени Східної Словаччини більш ніж втричі перевищують площу відомої з класичної української етнографічної картографії Пряшівщину і співмірні з Надсянням, Підляшшям. За критеріями мови і національності на Пряшівщині вже в 1921 р. зникла компактна русько-українська ірредента (Кабузан 1986), яка перетворилась на низку розпоросених анклавів із певною їх концентрацією в окрузі Меджилабірці.
5. Проте на відміну від названих вище територій колишньої Російської імперії Східна Словаччина без перебільшення має бути визнана «білою плямою» української історичної етнографії, досить досконало пропрацьованої стосовно інших регіонів України. Зокрема, питання етнічного складу регіону та формування групи словаків – греко-католиків (т. зв. «словяків») в сучасній українській етнографічній науці стали предметом уваги лише В.М. Гнатюка і С.Т. Томашівського на початку XX ст. У цьому сенсі прикметно, що видатний український вчений і фундатор української картографії С.Л. Рудницький, який наводив дуже точні, доктринально обґрунтовані⁶ оцінки дійсного етнічного складу українських регіонів – **помиляється** щодо українців Східної Словаччини. Встановлюючи завищену у порівнянні з офіційними даними чисельність і частку українського етносу майже для всіх регіонів сучасної України і прилеглих теренів (зокрема, для степових губерній Південного Сходу, Криму, Кубані й Підкавказзя, Донщини і Слобожанщини, Чернігівщини та Полісся, Галичини) він водночас проводить русько-словацьку етнічну межу значно східніше від Я. Чапловича – там, де вона пролягала вже на початку XX століття і, ведучи мову про

асиміляційні втрати рутенів, жодним чином не згадує словачення (Рудницький 1994: 231–233). Істотно довше – з моменту пробудження інтересу до Угорської Русі наприкінці XIX ст. і впродовж усіх передвоєнних років – вивчення рутенів Сходу Словаччини здійснювалося в рамках російській історіографії, прикладами чого є праці О.Л. Петрова (Петров 1911: 100–110), О.Л. Погодіна, а також карта Д.М. Вергуна (Вергун 1915). Однак вже з першої третини XX ст. і понині в рамках як української, так і російської етнографії й історичної науки загалом – регіон Східної Словаччини (на противагу Пряшівщині) послідовно піддано забуттю. Політично заангажований «русинським питанням» інтерес до Пряшівщини, але не усієї Східної Словаччини, відновлюється лише нині.

6. При цьому русини-українці Східної Словаччини є автохтонами на своїй землі, тож русько-українська етнічна група має повне право і всі підстави вважатись **корінним народом** Словацької Республіки. Географічно Пряшівщина як «стара українська земля» (за С. Рудницьким) межує з Галичиною, ареалом споконвічного проживання українського населення і його забезпечення впродовж Середньовіччя (Рудницький 1994: 220, 232). Так, історик С. Семенюк, автор українських путівників Словаччиною і Польщею «Українські історичні землі», звертаючи увагу на ідентичність пам'яток матеріальної культури VII–IX ст. на величезному просторі від Влтави (ріка у Чехії, лівий приток Лаби) до Дніпра і від Дунаю до середньої течії Вісли та посилаючись на дослідження словацького мовознавця С. Цамбеля (Samuel Czambel), стверджує можливість простеження руської складової впродовж усієї історії Словаччини. У контексті окреслення меж українських етнічних земель С. Семенюк визнає найбільш повною картою розселення давньоруських племен протягом VII–IX ст. – карту поширення пряшівсько-корчаківсько-зарубінецької культури: «У Словаччині це була не лише територія сучасної Пряшівщини, а й мало не вся ця країна, за винятком її найбільш західного регіону, де тоді проживали морав'яни (чехи)» (Чавага 2008). Зазначену концепцію втілено С. Семенюком у авторській карті «Давня Україна-Русь (V–X ст.)», виданій Фондом «Україна – Русь» (наклад карти – 1 тис. примірників, формат A2). На карті зображено територію розселення давньоруських племен в V–X ст., яка за площею майже втричі більша від сучасної України, і, зокрема, охоплювала більшу частину території Словацької Республіки (КДУР 2009).

Чисельність і розселення русинів-українців Словаччини за офіційними даними переписів населення від 1991, 2001 і 2011 рр.

На основі вивчення динаміки, масштабів і специфічних рис словакізації українства Східної Словаччини, потенційно можливим стає визначення числа осіб зі збереженою русько-українською мовно-культурною традицією і осіб русько-українського походження. Першочергово потрібно розглянути офіційні статистичні дані переписів 1991–2011 щодо національності (етнонаціональної самоідентичності) населення – як найбільш чіткі і достовірні, а також юридично значущі відомості щодо чисельності і географії розселення русько-української спільноти Словаччини, і лиш після їх опрацювання звернутись до похідних даних (щодо рідної, розмовної мови, віросповідання), спроможних забезпечити обґрунтовані оцінки.

Офіційне число осіб русинської та української національностей за переписами 2001–2011:

Згідно із переписами населення у Словацькій республіці від 2001 та 2011 р., на території двох східних регіонів Словаччини – Пряшівського та Кошицького країв – проживають дві невеликі за чисельністю самостійні (статистично і юридично розмежовані державою) національні меншини: русини (**33 482** осіб у державі) і українці (**7 430** осіб). При цьому станом на 2011 р. у Словаччині зберігається характерна для всього XX ст. тенденція до скорочення офіційної чисельності українців за національністю, що набула особливого прискорення за роки словацької незалежності – з 13 281 осіб у 1991 р. до 10 814 у 2001 р. і нарешті до 7 430 у 2011 р., тобто наявне майже двократне скорочення.

За офіційними результатами перепису 2011 р. українці Словаччини становлять незначну дисперсну меншину, яка за своєю чисельністю (7 430 осіб) поступається не лише іншим корінним народам (угорці – 458,5 тис.) і традиційним меншинам (цигани – 105,7 тис.), а й новітнім діаспорам, як-от, чехам – 30,4 тис. (Таб. 11). У 2001 р. основна маса українців проживала в районі Меджилабірці і районах Гуменне – 4,9 тис. осіб (4,3% усього населення), Свидник – 1,8 тис. (3,9%), Пряшів – 1,6 тис. (0,8%), Бардіїв – 1,6 тис. (2,0%), Кошиці – 1,1 тис. (0,5%), Стара Любовня – 0,7 тис. (1,4%). Тоді ж на Пряшівщині нараховувалось лише 6 сіл, де етнічні українці склали

понад 20% і 11 сіл, де понад 10% населення були українці – усього 17 сіл (Dohányos 2004: 49). При цьому в містах Пряшівщини відсоток українців був ще меншим та істотно поступався русинам: у м. Меджилабірці українці становили лише 6,13% тоді як русини – 34,16%, у Свиднику – 4,07% (русини – 13,04% (Infostat 2007), у м. Снина – 2,5%.

На відміну від українців за національністю, русини за останнє двадцятиліття збільшили свою чисельність майже вдвічі. Так, у 1991 р., коли було визнано окремішню русинську національність і вперше дозволено записуватись русинами, їх чисельність становила 17 197 осіб (на 4 тис. більше від українців), у 2001 р. – вже 24 201 осіб (тобто удвічі більше), а у 2011 р. – 33 482 осіб, або ж у 4,5 разів більше від українців (Tab. 11). Більшість із тих, хто при переписі визнав себе русинами, зосереджена в районі Меджилабірці, та у районах Гуменне – 7,8 тис. (6,8%), Свидник – 3,4 тис. (7,7%), Бардіїв – 1,9 тис. (2,3%), Стара Любовня – 1 тис. (2,1%). Русини за даними 2001 р. досягали **10% у 146 селах**, з них у **102** – досягали юридично значущої (для захисту мовних прав нацменшини) позначки у **20%**, а у **20 селах** – становили більшість. У цих населених пунктах мешкало до 58% усієї русинської спільноти Словаччини (Gramma 2006: 8–9, Dohányos 2004: 49). Отже, у 2001-2011 р. лише посилилась зафіксована в 1991 році тенденція більшої компактності розселення русинів у порівнянні з українцями, а також більшої концентрації саме русинів в історичних ареалах рутенів – на Північному Сході Словаччини (Votruba 1998: 263). Істотне, майже на 40%, зростання чисельності русинів на Пряшівщині дозволяє припустити суттєве збільшення кількості як сіл із понад 20% русинів, так і сіл із русинською більшістю, а отже – значне відновлення їх етнічної території. Більше того, ці дані свідчать про **домінування русинів над етнічними словаками в районі Меджилабірці**, чи не вперше за останні десятиліття.

Формалізований підхід щодо визначення числа русько-українського населення Східної Словаччини тільки лише відповідно до чітко задекларованої при переписі юридично значущої національної ідентичності – засвідчує дуже малу кількість українців в державі, дещо більше число русинів за самоідентифікацією («національністю») і значну розпорошеність їх розселення в масштабі Східної Словаччини. Отже, можлива мета Словацької Республіки розколоти історично цілісну етнічну групу русинів-українців (рутенів), втілена у визнанні русинів окремою від українців національністю, – була досягнута та довела свою ефективність.

Прикметно, що такий підхід було цілковито проігноровано як національною словацькою (жоден зі словацьких географічних і шкільних атласів не розмежовує русинів та українців статистично), так і світовою доктриною картографії, а саме угорською: лиш один угорськомовний сайт, Угорська база даних досліджень Карпатського басейну (Kelet-Közép-Eurórában 2002) містить статистичні за своїм призначенням карти, які наводять відсоток у населенні міст і сіл Словаччини порізно для українців і русинів. На противагу, Україна в особі своїх офіційних представників, з огляду на викладення на інтернет-ресурсі Посольства України в Словацькій Республіці (УГСР) свого часу визнаних **сумнівними** (Votruba 1998: 260) і **заниженими** (ECRML 2009: 5) переписних даних щодо української ідентичності осіб, а також проігнорувавши при цьому будь-які дані щодо русинів, – фактично **толерує асиміляцію**, обмежуючи словацьке українство до 0,2% від чисельності населення, а за даними 2011 р. – до 0,1%. Саме тому доцільно розглянути сумарні дані щодо чисельності обох ідентичностей рутенів Словаччини (українців і русинів), і вже з огляду на ці дані дослідити територію їх поширення і домінування – як статично поєднаної групи.

Сумарна чисельність русинів і українців за офіційними даними переписів 1991 – 2011 рр.:

Сумарне число осіб русинської і української національності Словацької Республіки становило у 1991 р – **30 478** осіб або 0,6% населення держави, у 2001 р. – зросло до **35 015** (0,6%), а в 2011 р. – до майже 41 тис. (**40 912** і **0,7%** населення). Саме таке – спільне по русинах та українцях – число є широко вживаним у науковій доктрині та відображеним практично на всіх етнічних картах Словаччини, словакомовних (ŠAG 29, ŠASR: 12, SRGA: 40) і угорськомовних (Szlovákia etnikai térképe). Не маючи юридичного значення і не впливаючи на обсяг суб'єктивних прав ані української, ні русинської меншин, ця цифра має важливу наукову цінність, адже дозволяє встановити терени фактичного домінування колись цілісної русько-української спільноти Пряшівщини. Окрім того, широкий її вжиток в атласах і навіть на офіційних електронних ресурсах статистичної служби Словаччини (ŠÚSR 1) **викриває штучність та хибність політики розколу русько-української спільноти**. Саме тому підхід щодо статистичного і графічного поєднання українців і русинів, попри певну еволюцію у зв'язку із посиленням пропаганди політичного русинства, цілковито зберігся впродовж останнього двадцятиліття та домінує й понині у західній, зокрема й словацькій доктрині (у роботі про угорську меншину русини та українці розглядаються

спільно – при визначенні їх ареалу розселення та відсотка в населенні міста Меджилабірці (Šutaj 2006: 8) та в картографії, як англомовній та угорськомовній, так і власне у словацькій.

Так, при картографуванні національного складу адміністративно-територіальних одиниць (окресів-районів чи ж населених пунктів) і так само при побудові діаграм та проведенні розрахунків в усіх картах та атласах традиційно використовується сумарне число русинів та українців, які також позначаються на картах спільним кольором – як єдина етнічна група. При цьому в описах таких мап та діаграм обидві ідентичності згадуються поряд і вживаються рівнозначно (наприклад, «українці і русини») або ж зазначається, що українців обраховано включно із русинами. Одним із перших показових прикладів такого картографування є мапа національного складу Центрально-Східної і Південно-Східної Європи, складена у 1992 р. угорським дослідником Л. Себоком (Sebök 1998) – на якій русинів включено до української національності. Важливо, що при цьому на мапі вирізнено всі інші національності, самостійність яких оспорується з етнологічних міркувань: македонців і помаків подано окремо від болгар, молдаван – від румунів, моравців і сілезців – окремо від чехів, чорногорців – від сербів, буневців – від сербів і хорватів. Такою ж є і офіційна мапа «Частка української і русинської національностей за районами Словацької республіки» (ŠUSR), де обидві ідентичності теж обраховувались спільно.

У статистичному поєднанні українці і русини навіть у найбільш несприятливому для обох спільнот 1991 р. (коли сумарна їх чисельність була **найменша за останні 20 років**), складали абсолютну більшість щонайменше у **24** населених пунктах держави (Votruba 1998: 260). У 2001 р. у Словаччині був один район зі значною чисельністю (Меджилабірці – **40,4%**) та низка районів з меншим числом спільно русинів і українців: Свидник 13%, Снина – 11,6%, Стропков – 6,1%, Гуменне – 5%, Бардіїв – 4,2%, Стара Любовня – 4,5%, Пряшів – 1,4%. Як зазначалось, дані з 2011 р., попри зменшення абсолютної чисельності українців за самоідентифікацією (національністю), дають всі підстави вести мову про домінування русинів-українців у районі Меджилабірці та перевищення ними позначки у 15% в районах Свидник і Снина.

Загальне число осіб русько-української культури за офіційними даними перепису 2001:

Офіційна чисельність міноритарної та політично недомінантної етнічної групи (національної меншини) за умов відсутності у неї спеціального конституційного чи законодавчо визначеного правового статусу (як наприклад, статусу корінного народу) чи політичного впливу – завжди буде заниженою. Так, М.С. Грушевський зазначає: «за сучасних умов перепису цифри народностей, які перебувають у менш сприятливих умовах, завжди виходять менші за дійсність» (Грушевський 1991: 6-7). Аналогічно і С.Л. Рудницький звертає увагу на «безпримірні обманства офіціальних статистик» «відповідно цілям пануючої нації» (Рудницький 1994: 215, 232, 236). Приклади применшення числа українців за національністю й за мовою на окраїнах етнічної території, зокрема, зменшення переписного числа українців на користь словаків, наводить й Енциклопедія українознавства (ЕУ 1: 131). Достовірність офіційних даних переписів Словаччини **неодноразово ставилась під сумнів** й окремими дослідниками питань нацменшин міжнародними експертами (Votruba 1998: 260, ECRML 2009: 5). Саме тому необхідно враховувати як офіційні статистичні дані чисельності етнічних груп за самоідентифікацією (національністю) при проведенні переписів, так і специфічні реалії українсько-словацьких міжетнічних зносин, а саме більш як двохсотлітню неперервну асиміляцію рутенів Королівства Угорського словаками. Перш за все, потрібно надалі скористатись іншими юридично незначущими, але отриманими під час перепису, тож – відносно достовірними даними.

Так, відомо, що в анкетах словацьких переписів населення від 1991, 2001 і 2011 р. окрім питання про національність було присутнє питання про материнську мову. Відповідно, у Словаччині в **2001 р. 54 907** людей заявили, що їхньою рідною мовою є русинська, українську мову вважало рідною **7879** громадян Словаччини. Із нерутенського населення русинську мову визнали рідною 28 885 словаків за національністю, 40 ромів, 15 угорців, двоє поляків, один серб, 39 осіб інших національностей та 133 особи, які національність не вказали. Українську мову з числа таких осіб визнали рідною 1 342 словаків, 36 угорців, 18 чехів, 8 поляків, четверо ромів, двоє німців, 21 особа іншої національності та 25 осіб без вказаної національності (Šutaj 2006: 9).

Спробу розрахунків по мовних даних 2001 р. здійснила О. Данилюк-Кульчицька: якщо до русинів за національністю (**24 201**), додати тих, хто визнав материнською мовою русинську, але в графі «національність» вказав будь-яку ідентичність, крім русинської та української, переважно словацьку або угорську, чи не вказав жодної (**29 160**), а до них долучити ще тих, хто записався українцями (**10 814**), і хто зголосився до будь-якої національності, крім української та русинської,

але назвав рідною мовою українську (4 366), то одержимо 68 410 осіб «явно українсько-русинського походження» (Данилюк-Кульчицька 2006: 315) або майже 1,2% населення Словаччини.

Разом із тим специфіка національних відносин Пряшівщини, а саме незначна імовірність асиміляції рутенами представників історично титульних націй (угорці, чехи, словаки) і при цьому достовірність асиміляції ними рутенів – засвідчує **виправданість визнання русино- чи україномовних представників даних народів особами рутенського походження**. Натомість конформізм ромів і поодиноких представників інших дрібних меншин, готовність їх сприйняти мову більшості населення, – вимагає виключити ромів, німців, сербів з числа асимільованих рутенів. Підсумувавши наведені цифри по окремим меншинам, а також уточнивши їх відповідно до наявної статистики (35 015 + 29 074 + 1450), отримаємо **65 539** осіб східнослов'янського походження Словаччини. Таке число передбачає домінування потенційних русинів-українців на більшій частині площі історичної Пряшівщини, адже лише **відсоток осіб із рідною русинською мовою** без урахування носіїв української мови та мовно асимільованих русинів-українців – у **районі Меджилабірці становив у 2001 р. 64,1%**, а в районах: **Снина – 24,8%, Свидник – 24,4%, Стропков – 15,2%, Стара Любовня – 11,5%** (Pilinská 2005: 29). Отже, сумарний відсоток осіб русько-українського коріння мав би досягати щонайменше 70% у районі Меджилабірці, близько третини населення – в районах Снина і Свидник та близько чверті у районі Стропков.

Станом на 2011 р. чисельність осіб русько-українського культурного спадку виглядає дещо меншою, адже у 2011 р. русинську мову задекларували рідною 55 469 осіб (на 560 осіб більше), українську – вдесятеро менше, або 5689 осіб, менше від 2001 р. на 2190 осіб (Tab. 12). Разом із тим потрібно враховувати, що оприлюднені результати перепису 2011 є попередніми і неповними, тож потрібне число можна буде обрахувати вже після сповіщення даних по мовам усіх етнічних груп. Окрім того, новизною перепису 2011 стало включення питань про повсякденну мову у публічній сфері (24 524 – русинську і 1 100 українську) та у домашньому вжитку (49 860 – русинську і 2 775 українську) (Tab. 13, Tab. 14)– що теоретично уможливить виявлення й осіб, які спілкуються русинською мовою не вважаючи її рідною. У сумі всі ці цифри, імовірно, засвідчать збереження у 2011 р. чисельності русинів-українців та носіїв їхніх мов на попередньому рівні.

Попри непридатність цих даних для реалізації законодавчих прав нацменшин, вони дозволяють статистично достовірно виявити осіб, все ще так чи інакше пов'язаних із русько-українською культурою та мовою, а з урахуванням поправок щодо ромів, німців і сербів – «генетичних» рутенів як осіб східнослов'янського походження. Разом із тим зберігається потреба визначення числа русинів-українців, які вже забули як свою етнічну приналежність, так і мову, але водночас зберегли питому релігійну ідентичність – православну чи уніатську.

Загальна кількість «руських» православних і греко-католиків за офіційними даними 1991–2011 рр.:

Останніми важливими й статистично достовірними даними, офіційно отриманими під час словацьких переписів, є відомості щодо релігійної приналежності (віросповідання) – передусім тому, що історично уніатами (греко-католиками) на території Східної Словаччини на думку переважної більшості науковців були та залишаються саме русини та українці, як свідомі свого походження й національності, так і асимільовані. Тому релігійна статистика сприятиме якіснішій та повнішій оцінці їх чисельності, а також точнішому окресленню меж руської етнічної території.

Деякі словацькі автори вдаються до заперечення одвічної тотожності східнослов'янського населення греко-католикам у Словаччині, безпідставно заявляючи, що два східнославацькі райони зі значним греко-католицьким населенням були 1773 р. заселені переважно словаками й угорцями (Votruba 1998: 269–270). Такі заяви цілковито спростовуються першоджерелами першої третини ХІХ ст., максимально наближеними до 1773 р., як-от, Я. Чапловичем, який прямо говорить про втрату значної частини рутенської спільноти на користь словаків, а також, ведучи мову про греко-католиків Угорщини, називає серед них румунів, русинів, пословачених русинів, навіть 2 тис. (!) угорців – проте жодним чином не згадує словаків (Csaplovics 1829: 223, 292–293). Історична поява словаків-уніатів є свідченнями виключно асиміляції русинів, яка, як відомо, розпочалась задовго до 1773 р. та інтенсивно захопила не лише русинів, а й угорців, і німців (Kocsis 1998: 48–52), і сербів (Петров 1911: 98, 100–114). Відсутність значних груп словаків-уніатів аж до 30–50-х рр. ХІХ ст. засвідчується радянськими дослідниками (Кабузан 1986, Кабузан 2006: 370). Нарешті, всі твердження про існування автохтонних груп етнічних словаків – греко-католиків на сході сучасної Словаччини не відповідають логіці релігійних процесів в Карпатському регіоні, так само як і спрямованості й наслідкам етнодемографічних процесів на території Східної Словаччини, а саме

поступальній багатосолітній словакізації русинів-українців починаючи із XVIII ст., тобто чи не з перших міжетнічних контактів обох народів, що зустрілись у басейні річок Попраду й Ондави.

На сьогодні дані перепису 2001 р. щодо релігійної ідентичності є найбільш достовірними порівняно зі статистикою 1991 і навіть 2011 р. Адже впродовж 1990-х рр. мало місце зростання релігійної самосвідомості населення, виражене у скороченні статистичних груп атеїстів та осіб із невизначеним віросповіданням, досить чисельних станом на 1991 р.⁷. Отже, станом на 2001 р. переважна більшість населення Словаччини (84%) засвідчило певну релігійну приналежність. у 2001 р. вірянами Словацької греко-католицької церкви визначило себе **219 831 осіб або 4,1%** населення, приналежність до Чеської і словацької Православної Церкви задекларувало **50 363 осіб (0,9%)**. В сумі це складає **270 194 осіб – 5%** населення Словаччини і сімнадцята частка усіх вірян. У східних краях греко-католики й православні сумарно склали 2001 р. у районах: Меджилабірці – 84,5%, Свидник – 56,3%, Стропков – 48,3%, Собранце – 43,9%, Снина – 43,2%, Стара Любовня – 33%, Михайлівці – 25,6%, Бардіїв – 24,5%, Вранов-над-Топлею – 24,4%, Требішов – 24,2%, Гуменне – 21,2%. Отже, більшість у двох, понад 40% у трьох, понад 20% у шістьох районах.

Однак вже наступне десятиліття засвідчило зворотну тенденцію. Станом на 2011 р. число вірян східного обряду Словаччини впало до **256 тис. (4,7%)** – на **14 тис. (0,3%)**. Це зумовлено значною мірою релігійним абсентеїзмом: якщо за даними 1991 р. число осіб без віровизнання і тих, які не вказали власну релігію, – становило 27,2% населення (1 433 386 осіб), а в 2001 р. воно скоротилось майже вдвічі до 857 906 осіб (16%), то у 2011 р. число атеїстів і осіб, що не зазначили віру, майже досягло рівня 1991 р. – 1 296 799 осіб і 24% (Tab. 15). Тому віросповідні дані від 2011 р., попри пропрацьованість та актуальність, є менш придатні для окреслення ареалу осіб руського походження і годяться лише для підтвердження тенденцій, визначених на основі даних 2001 р.

Докладні відомості про територіальне поширення цих двох груп відсутні, відомо лише, що 2001 р. на території Пряшівщини (райони Кежмарок, Стара Любовня, Бардіїв, Свидник, Стропков, Вранов-над-Топлею, Меджилабірці, Снина, Собранце) відсоток невіруючих був значно нижчим від загальнодержавного (13%) і не перевищував 5%. У решті мішаних русько-словацьких районах Сходу (Пряшів, Гуменне, Михайлівці, Требішов) він складав від 5 до 13% (ŠÚSR 2). Подібними є і попередні результати перепису 2011 по краях: при загальнодержавному відсотку атеїстів на рівні 13,4% у Пряшівському краї він не перевищував 5%, а у Кошицькому – 13% (Prezentácia 2011). Загальний відсоток атеїстів серед осіб східної церковної традиції становив у 2001–2011 рр. не більш як **7–9%**. Збільшивши число вірян східного обряду від **2001 р.** на ці **7–9%**, матимемо **291–294 тис.** Інакше, знаючи частку уніатів і православних серед вірян у 2001 р. (**1/17**), екстраполюючи її на нерелігійних і зменшивши отриманий відсоток пропорційно до відсотка невіруючих серед осіб східної традиції (7–9% проти 13,4%), отримуємо альтернативне число – приблизно **5,6–5,7%** населення, або **301–306 тис.** у 2001 р. і **302–307 тис.** у 2011. Отже, оціночне число осіб східної церковної традиції безвідносно до їх віри і воцерковленості за 2001–2011 рр. складає **291–307 тис.**

Разом із тим не можна забувати й про численну ромську спільноту на руських теренах та надзвичайну складність її статистичного дослідження (Votruba 1998: 256) з огляду на конформізм ромів, готовність їх повсякчас прилучатись до домінуючої групи (визнавати себе словаками за національністю й мовою та при цьому греко-католиками й православними – у русько-українських селах). Ромський чинник істотно нівелує достовірність релігійного критерію визначення числа осіб русько-українського походження, тож має бути розглянутий окремо. За офіційними, значною мірою неповними оцінками місцевих органів публічної адміністрації від 1989 р. роми склали 253 943 осіб і 4,8% населення (Kocsis 1998: 70), але з огляду на недоліки оцінки, ромські активісти та експерти оцінювали у 2006 р. їх чисельність у межах від **480 до 520 тис.** – 7–9,7%. Ці цифри визнаються як керівництвом Словаччини, так і в офіційних матеріалах Європейського Союзу, Ради Європи, ОБСЄ та ООН (Vašečka 2006: 8, 10, Vago 2000). Переважна більшість ромів проживає саме у Східній Словаччині (Votruba 1998: 256), на схід від лінії міст Попрад – Лученець, особливо ж на території колишніх комітатів Гомор, Спіш, Шариш, Абауй-Торна (Kocsis 1998: 70). На території Пряшівського і Кошицького країв у 2001 р. проживало 61 456 ромів або **68,3%** «офіційного» ромського населення, причому стверджується: «попри неточність (заниженість), даний показник корелує з іншими оцінками регіонального розселення, і отже показує, що перепис відтіняє дійсну територіальну структуру ромського населення» (Vašečka 2006: 10, 11). Екстраполювавши цю частку на оціночну кількість ромів, маємо 328–355 тис. ромів на 1 555 980 населення обох країв, у підсумку отримуємо реальну частку ромів у **21–23%** серед населення двох східних країв, а прорахувавши те саме по кожному з країв – матимемо приблизно аналогічний відсоток для кожного краю. Ці відсотки корелюють із узагальненими новітніми оприлюдненими даними по

національності: у 2011 році 105 738 осіб або 2% визнали себе ромами, що в 4,5–4,9 раза менше від оціночної чисельності народу. Знаючи, що за даними 2011 р. «офіційний» відсоток ромів становив у краях Пряшівського і Кошицького країв відповідно 5,3% і 4,6% населення (Prezentácia 2011), реальна їх частка відповідно складатиме **23,8–25,9%** (Прешовський край) і **20,7–22,5%** (Кошицький край). На сьогодні не існує ні чітких статистичних даних, ні експертних оцінок числа ромів, приналежних до тієї чи іншої релігії чи церкви. Водночас наявні джерела підтверджують і релігійний конформізм ромів. Так, наприкінці XIX ст., а саме 31.01.1893 було проведено докладне опитування ромів Угорського королівства – з метою зібрати необхідні відомості для вирішення проблеми кочівників. Відповідно до опитування, на території Словаччини більшість ромів вказали римо-католицьке віросповідання, і лише **мала частка** – греко-католицьку віру, переважно у комітатах Земплин і Шариш (GRRS 2003: 30). При цьому роми переважно вказували ту ж релігію, що і більшість населення довкола них (GRRS 2003: 42). Якщо ця тенденція сформувалась ще наприкінці XIX ст., то з утворенням словацької держави вона лише посилилась: з огляду на те, що у Словаччині більшість населення сповідує католицизм, такі ж преференції засвідчують і роми. До того ж переважна більшість ромів вважає себе словаками – з огляду на громадянство та місце народження у географічно визначеній країні (GRRS 2003: 100, 105). Тож є всі підстави вважати, що у більшості районів двох східних країв (за винятком хіба що району Меджилабірці), переважна більшість питомо ромського населення належить саме до римо-католицької церкви – чим частково і пояснюється істотне падіння відсотка вірян східного обряду порівняно з 1920-ми роками. Це дає змогу зменшити пропорцію ромів серед православних та уніатів до **10%** їх числа. Отже, суто нащадки автентичних рутенів серед людей східної церковної традиції, без урахування ромів, становлять приблизно **260 – 276 тис.** населення або **4,8–5,1%** населення у 2001-2011 рр.

Належному визначенню території і меж розселення осіб з русько-українським корінням на основі релігійної статистики – сприяє наявність картографічних матеріалів, створених на основі даних щодо віросповідання за переписом 1991 р (SRGA: 41). Істотна чисельність уніатів і православних у Словацькій республіці має важливий територіальний еквівалент: спільна територія переважання в Словаччині греко-католицького і православного населення перевищує площу й виходить за межі земель рутенів на картах 80-90-х рр. XIX – першої третини XX ст., і приблизно відповідає ареалу рутенів, окресленому на картах авторитетних етнографів – С. Рудницького (Рудницький 1917: 343) і В. Кубійовича (Кубійович 1937: 10), що вкотре засвідчує обґрунтованість відомостей Енциклопедії Українознавства щодо чисельності русинів-українців Сходу Словаччини. На жаль, картографовано було лише статистику **1991 р.**, коли сумарне число вірян східного обряду складало лише **213 109 осіб, на 57 тис. осіб менше ніж 2001 р.** – тобто на кількість осіб, співмірну із числом носіїв русинської мови як рідної у 1991–2011 рр. Саме через брак релігійної свідомості у 1991 р. уніати та православні **не спромоглись** утвердити абсолютну перевагу на рівнинному Сході на південь від Пряшівщини, складаючи більшість чи перевищуючи 20% насамперед по західних рубежах колишніх своїх етнічних просторів. Карта за даними 2001 р. засвідчила б **іншу ситуацію.**

Оціночні чисельність і відсоток осіб русько-українського походження у населенні держав та окремих адміністративних одиниць; територія і межі їх проживання

Визначення сучасного числа, відсотка та розселення осіб русько-українського походження у Словаччині повинно здійснюватись з огляду на бездержавність русинів-українців Пряшівщини впродовж усієї своєї історії, і зокрема в XIX – XX ст., а також з урахуванням існуючих відомостей про несприятливі для русинів-українців динаміку й напрями асиміляційних процесів на теренах Східної Словаччини (що підтверджуються офіційними переписними даними XIX – XX століть та сучасними оцінками). Зокрема, мають враховуватись обґрунтовані у цій статті твердження про: **а)** багатосотлітнє словачення рутенів, що набуло сили ще в другій половині XVIII ст., і призвело до втрат етнічної території ще станом на 1773 р., До початку XX століття низка авторів підтвердила факт поширення словацької мови й народності на шкоду рутенам – серед них М. Бел, Я. Головацький, С. Цамбель, а також Бідерман і Фейер (Петров 1911: 100–107) **б)** словачення рутенів, як і колонізація Холмщини, являло собою не лише етнічну й мовну, але також і маловідому релігійну асиміляцію. Зміна рутенами віросповідання відбувалась подеколи на кілька поколінь пізніше за мовну асиміляцію (Кабузан 1986), будучи повільним, але і неухильним процесом. Іншим можливим прикладом релігійної асиміляції стало формування на початку XX століття спільноти «слов'яків» на Сході Словаччини – цілісної діалектної групи зі специфічною говіркою, причому частина спільноти є уніатами, а частина – сповідує католицизм (Петров 1911: 97–99).

Асиміляція підтверджується і прецедентами неодноразової зміни ідентичності населення Східної Словаччини, «дрейфами» від рутенів до словаків і назад. Так, за переписом 1773 р. у Східній Словаччині налічувалось 303 «руських» села (на початку XIX ст. – 155 сіл у комітаті Шариш і 149 – у Земплині), однак у період із 1796 р. по 1880 р. рутени втратили 110 сіл – у 106 селах більшість людності стала словацькою. Разом із тим протягом наступних трьох десятиліть, з 1880 р. по 1910 р. із цих 106 сіл 62 села відновили руську ідентичність, натомість рутени втратили ще 17 сіл (Kocsis 1998:49, 53–55). У підсумку із 303 сіл рутени протягом 1880 – 1910 рр. склали більшість за даними хоча б одного перепису – у 255 (стрибки у співвідношенні рутенів і словаків по окремих селах – див. детальніше: Mušinka 2011, за даною ж працею у період з 1880 р. по 2001 р. рутени хоча б за одним переписом домінували у 260 селах) як наприкінці XIX – на початку XX століття, так і за останні 20 років, за даними О.Л. Погодіна протягом 1870–1900 рр. рутенами було втрачено 176 поселень на користь словаків (Пономарьов 1996: 138).

Саме тому всебічне і достовірне встановлення чисельності та меж розселення у Східній Словаччині осіб, чиї пращури ще наприкінці XVIII ст. – в першій половині XIX ст. вважали себе русинами (рутенами) – в жодному разі не може обмежуватись лише офіційними, зібраними при переписах статистичними даними (зокрема щодо мови і віровизнання), потребує обґрунтованих наукових оцінок. Важливо враховувати і статистику та оцінки приросту населення: як збережених етнічних груп, так і вже асимільованих. Необхідно орієнтуватись і в суспільно-політичних подіях на відповідних теренах на предмет можливого впливу таких подій на етнодемографічний баланс людності (війни, смертність від голоду, епідемій, масові депортації тощо). Вивчаючи демографічні дані, корисно зважати і на картографічні матеріали – адже у випадку русинів-українців Східної Словаччини зменшення їх етнічних ареалів (втрата сіл) цілковито корелює із їх асиміляційними втратами на користь словаків. Натомість оцінки числа осіб східнослов'янського походження у Словаччині, здійснені науковцями й дослідниками, часто є заниженими. Так, відомий дослідник та апологет русинської ідентичності Р.П. Магочі визначає число русинів Словаччини у 1968–1970-х рр. на рівні 2,1–2,9% населення Словаччини (Votruba 1998: 260), або у 130 тисяч (Магочий 1995), що майже дорівнює чисельності рутенів у 1919 р. – 134,7 тис. (Mušinka 2011: 43), та істотно менше від їх числа на середину XIX ст. (понад 200 тис.) – попри досить високий приріст у XX ст.. Схожу цифру – 120 тис. русинів – тиражують і сучасні словацькі популярні видання (Belda 2008: 20).

Тож в цій частині статті буде здійснено спробу наново обрахувати «генетичних» русинів-українців Східної Словаччини – орієнтовну кількість людей, чиї пращури на початку XIX століття вважали себе «русинами» або «руськими» (рутенами), розмовляли руською мовою і були греко-католиками за віросповіданням. Важливим елементом розрахунків стане визначення для різних періодів кінця XIX – початку XX ст. найбільш асимільованої групи – словакізованих рутенів. Тут необхідно зауважити, що мадяризація рутенів на території майбутньої Словаччини історично була незначною, істотно посилюючись лише на південний захід від Ужгорода, Берегового й Мукачева – у комітатах-столицях Боршодь, Сатмар, Гомор, Саболч, де вони не мали цілісних етнічних теренів.

Узгодження й уточнення доктрини. Усунення суперечностей

Історично етнодемографічна ситуація у Словаччині є унікальною з огляду на відсутність значних втрат і переміщень людності внаслідок геноцидів, масового вбивства чи повної депортації представників як титульної нації, так і національних меншин (за винятком хіба що німців, частини угорців та русинів-українців – що дозволяє нівелювати чинник насильницької зміни національного складу через фізичне зникнення представників окремих етнічних груп. Отже, логічно буде вважати зменшення чисельності русько-українського населення Словацької республіки виключно наслідком їх асиміляції та припустити, що за відсутності асиміляційного чинника це населення збереглося б на первісному рівні. Саме тому найбільш вірогідний відсоток рутенів XIX–XX ст. буде екстрапольовано на сучасне населення Словаччини з урахуванням виведених вище оцінок.

Беззаперечно, деякі подані у доктрині оцінки русько-української людності потребують уточнення, взаємного узгодження або й рішучого заперечення. Наприклад, В. Н. Кабузан зазначає, що у Королівстві угорському з 1810 по 1910 р. питома вага русинів-українців за мовою знизилася з 5,4 до 2,6% (**на 52%!**), а греко-католиків у закарпатських комітатах — з 5,4 до 5,2%, тобто на 0,2% населення Королівства, або на 4% числа наявних рутенів (Кабузан 1986). Знаючи, що у 1910 р. рутени Угорської Русі становили **464 270** осіб, або **0,3%** (MSKO 1912), можна зробити **хибний висновок** про можливу втрату станом на 1910 р. не менш як **470–490** тисяч українців. Та в 1900 р. серед уніатів Транслейтанії було лише 247 тис. угорців і 102 тис. словаків. Падіння частки рутенів у даному випадку зумовлене прискореним приростом угорського етносу, що саме вступив у першу

фази демографічного переходу, що супроводжується зниженням коефіцієнта смертності і суттєвим збільшенням коефіцієнта природного приросту. Саме тому і все населення 13 закарпатських комітатів за період з 1827 р. по 1910 р. подвоїлось, тоді як греко-католицька людність зросла лише на 51%: до того ж угорці творили у цих комітатах більшість – 43% (ДЭС 1985: 113, 115–116).

З аналогічної причини стрімке зростання населення мало місце і в промислово розвинутих Чехії у першій половині XIX ст. Так, якщо в 1780 р. населення Королівства Богемії становило лиш 3 млн., а в 1810 р. – 3 137 495 осіб (Niles 1811: 463), то у 1843 р. воно досягло 4,5 млн. (зростання у півтора рази), у 1851 р. – 6,6 млн., нарешті, у 1857 р. **7 016 531 осіб**. Насамперед з цієї причини питома вага рутенів у XIX – 80-х роках XX ст. у післявоєнних кордонах Чехословаччини (без Закарпаття) стрімко падала з **3,4%** населення країни у 1810 р. (185,2 тис.), до 11,6% (148,5 тис.) у 1857 р. і до 0,8% (82,5 тис.) **у 1880 р.** (Кабузан 1986). За даними перепису 1980 р. населення Чехословаччини досягло 15 млн. 283 тисяч осіб (ДЭС 1985: 522, ЕУ 3: 566), тож **3,4%** арифметично становило б для цього року **519,6 тисяч осіб**. Зрозуміло, така оцінка людності східнослов'янського походження, як і запропонована на її основі (з огляду на повоєнні втрати до чверті населення ЧССР) оцінка у **550-600 тис. осіб** рутенського походження (Курінний 2011: 132–133) – не можуть вважатись достовірними з огляду на відмінності у прирості населення між чехами та українцями впродовж XIX століття.

Оціночні чисельність і відсоткова частка осіб русько-українського походження

Підхід 1. За приростом населення. Приріст найбільших етносів Угорського королівства, як показує таблиця, був досить низьким впродовж більшої частини XIX ст. – до **1880 р.** і при цьому співмірним як у титульної нації – угорців, так і у словаків та рутенів. Міжнародні зносини характеризувались постійними змінами ідентичності та коливаннями у чисельності трьох етносів, що вочевидь було пов'язано зі суспільними потрясіннями (угорська революція 1848–1849 р., утворення двоєдиної Австро-Угорщини 1867 р). Лише 1880 р. розпочалось стабільне зростання чисельності як словаків, так і угорців. На загал у першій половині XIX ст. приріст населення на руських землях Австрії був найнижчим серед русько-українських земель, а в 1840–1850-х рр. попри високий приріст першої третини XIX ст., рутени Східної Словаччини навіть скоротились в абсолютних цифрах (Кабузан 2006: 167–169). У 1850–1880 рр. «генетичні» рутени відновили свою найбільшу чисельність (**203 тис.**). Однак приріст етносу, з огляду на пословачення рутенів на 60% станом на 1880 р. – доцільно вираховувати порізно для «свідомих рутенів» (за показниками приростку для українського Закарпаття) та для «словако-рутенів» (аналогічно до словаків).

У 1880 – 1890 р. «свідомі рутени» мали приріст обсягом від **6 тис.** (Кабузан 2006: 455) до **8 тис.** (Мушінка 2011: 43), словако-рутени – **3-5 тис.** з урахуванням еміграції. У 1890 – 1899 – імовірно, в сумі **10-15 тис.** Отже, станом на 1899 р. на Сході Словаччини проживало **220 – 230 тис.** рутенів. У 1899–1914 рр. приріст населення рутенів Сходу Словаччини був фактично відсутнім з огляду на інтенсивну міграцію до американського континенту. В цей час зі Східної Словаччини (Земплін, Шариш і Спіш) виїхало **17 200** «свідомих» рутенів, що становило 9,2% емігрантів з регіону і було меншим від частки рутенів у населенні комітатів – 12,6%, однак частка вибулих словаків, що включала й асимільованих рутенів – була вищою (Конеф'у 2011: 144). На загал рутени мали втратити за цей час не менш як **35-40 тис.** осіб. Надалі ж в період інтенсивної словакізації русинів-українців у першій половині XX ст. природний приріст східнослов'янського населення (**15,7%–17,2%** за десятиліття) не був нижчим, ніж в інших етнічних груп регіону (Кабузан 1986) і не поступався словацькому (12-18%), у півтора-два рази випереджав природний приріст етнічних чехів – 8–11% (ДЭС 1985: 491, 522). У 1921 р. чисельність русинів включно з асимільованими не мала бути меншою **230 тис.** (**134 761 у 1919** – Мушінка 2011: 43, і **100-110 тис.** асимільованих).

Таблиця. Етнічний склад населення Верхньої Угорщини (територія сучасної Словаччини) у 1787 – 1910 рр. (Кабузан 1986, Kocsis 1998: 41, Vašečka 2006: 9)

Рік	Населення загалом	Приріст %	Словаки		Угорці		Рутени (офіц.)		Рутени (оцін.)	
			Число	%	Число	%	Число	%	Число	%
1787	1 974 483								195 тис.*	9,5
1841	2 454 223		1 459 870	59,5	539 083	22,0	203 312	8,3	203 312	8,3
1850	2 262 663	-7,8	<u>1 401 066</u>	<u>61,9</u>	<u>462 561</u>	<u>20,4</u>	<u>113 132</u>	<u>5,0</u>	175–180	8
1857	2 286 641	1	<u>1 346 802</u>	58,9	<u>672 126</u>	29,4	141 603	6,2	180–185	8
1869	2 471 739	9,2	1 474 936	59,7	598 180	24,2	183 498	7,4	200–205	8
1880	2 458 273	-0,6	<u>1 512 991</u>	61,5	<u>602 525</u>	24,5	80 342	3,3	195–203	8

1890	2 571 896	2,8	1 555 177	60,5	673 812	26,2	83 906	3,3		
1900	2 777 663	5,5	1 642 252	59,1	801 ,897	28,9	83 828	3,0		
1910	2 904 657	-1,7	1 613 891	55,6	937 768	32,3	90 643	3,1		

Жирним позначено дані щодо етн. груп, що видаються дійсними та (або) збігаються з оціночною. Підкреслено сумнівні дані щодо етнічних груп, які свідчать про наявність асиміляційних процесів та зміну ідентичності (словацько-угорські та словацько-рутенські етнічні «дрефування»).

* станом на 1810 р.: на сході Верхньої Угорщини (комітати Земплин, Шариш, Спіш, Абауй-Торна) мешкало 185,2 тис. рутенів за мовою і 195,7 тис. уніатів.

Впродовж 1921 – 2001 рр. словацький етнос збільшив свою чисельність у **2,3** раза (Vašečka 2006: 9). Враховуючи, що в 1921 р. було вже словакізовано **130–140** тис. рутенів, навіть менший темп приросту забезпечив би їм **260 – 280 тис.** На території Закарпатської обл. УРСР чисельність українців у відчутно гірших, ніж на Пряшівщині, соціально-економічних умовах з 1930 по 1979 р. подвоїлась із 451 тис. до 899 тис. (Кабузан 1986). Приймаючи таке зростання для **91 тис.** свідомих рутенів – маємо 180 тис. станом на 1980-ті. Надалі ж приріст населення Східної Словаччини для всіх етносів окрім ромів – істотно сповільнився. Отже, маємо **440–460 тис.** «генетичних» рутенів.

Підхід 2. За релігійною статистикою. Масштаб релігійної асиміляції легко простежити шляхом зіставлення оцінок чисельності рутенів–уніатів першої половини XIX ст. із переписними даними по віросповіданню XX ст. Якщо у 1841 рр. рутени–уніати становили **8,3%** населення Верхньої Угорщини (у 1893–1930 рр. роми становили незначну кількість населення – Kocsis 1998: 70, 112), а 1869 р. – **7,4%** (Kocsis 1998: 41, Vašečka 2006: 9), то в 1921 і 1930 рр. у Словаччині було тільки **6,6–6,7%** вже всіх уніатів і православних (Votruba 1998: 258–259), у 1991 р. сумарна частка всіх уніатів і православних впала до **4,1% (половина від 1841 р.!),** а станом на 2001–2011 рр., як зазначалось, за найбільш повними оцінками залишилось тільки **4,8–5,1% (260–276 тис.)** нащадків рутенів східної традиції. Неважко підрахувати: **за останні два століття чисельність уніатів і православних східнослов'янського походження у Словаччині впала в 1,6–1,7** раза з урахуванням асимільованих у католицизм та інші релігії, число осіб східної церковної традиції без урахування тисяч рутенів, асимільованих до 1841 р., мало б бути щонайменше – **416–469 тис. осіб.** Прикметно, що **8,3%** від загальної чисельності населення станом на 2011 р. складає **447 тис. осіб.**

Ці цифри істотно перевищують помірковані оцінки Р. Магочі і з урахуванням високого приросту населення русинів-українців Словаччини й Закарпаття протягом кінця XIX – більшої частини XX століття, а також з огляду на зростання населення Словаччини більш ніж у півтора рази з 1920 до 1983 р. – вони послідовно корелюють зі статистикою Н.В. Кабузана (95 тис. русинів (рутенів) і 100 тис. словако-рутенів у 1900 р.), а іще точніше – з оцінками В. Кубійовича стосовно **більш ніж 200 тисяч** українців Словаччини у 1930 р. («понад 100 000 української людності і понад 100 000 пословачених мовно греко-католиків, колишніх українців», Кубійович 3: 566) та щодо **більш ніж 260 тис.** русинів-українців станом на кінець 1940-х рр. (з урахуванням до **160 тис.** «греко-католиків, які вживають словацької мови; це здебільша кол. українці, тепер мовно пословачені» – Кубійович 1: 157). Отже, всі оцінки числа осіб східнослов'янського походження

Русько-українські етнічні терени за мапами XIX – початку XX століття: межі та площа

Встановлені в даному дослідженні безпрецедентні, незрівнянні з іншими етнічними теренами масштаби словакізації русинів-українців, яка за більш ніж два століття призвела до **майже дванадцятикратного** зменшення числа осіб з русинською та українською ідентичністю на Східній Словаччині, підтверджуються й етнографічними даними – картографічними матеріалами. Попри те, що від 20-х рр. XX століття і по сьогодні цілісна русько-українська ірредента у Словаччині відсутня – суцільний етнічний ареал рутенів на рівнинній Східній Словаччині, з огляду на наведені вище дані, беззаперечно існував аж до 80-х рр. XIX ст. (на Пряшівщині – на 30-40 рр. довше), тож мав бути і був докладно зафіксованим на тогочасних етнографічних картах, зокрема, у 1829 – 1885 рр. Низка авторитетних карт фіксує повноцінну етнічну територію рутенів.

Статистично засвідчена рутенська більшість населення в північних комітатах Угорщини надавала тогочасним картографам підстави відображати майже всю Східну Словаччину в якості етнічної території рутенів. Такі тенденції з огляду на традиційну інертність картографування і відставання його від найсвіжіших офіційних статистичних даних – забезпечували рутенський характер Східної Словаччини на всіх картах більшої частини XIX ст., які до того ж спирались або на давніші джерела, або на спостереження дослідників, насамперед етнографічні. Першими етнічними мапами слов'ян були карти чеських вчених Я. Чапловича від 1829 р. (Csaplovics ЕККУ 1829) і П. Шафарика від 1842 р. (Šafařík 1917: 24), які довгий час залишались основою знань про

розселення слов'янських народів. У середині XIX ст. на них спиралась інші картографи при укладанні власних етнічних мап (Падюка 2008: 435) – як-от, Г. Берггаус, який у своїх етнічних картах Європи та Австро-Угорщини фактично відтворює первинну карту П. Шафарика (Berghaus 1847). Всі ці карти засвідчували значні ареали русько-української території на захід від Ужгорода – до Горнаду (Я. Чаплович) чи щонайменше до річки Ондави (П. Шафарик).

Надзвичайно важливими для встановлення історичного ареалу, кордонів та площі розселення рутенів Східної Словаччини є етнографічна карта Австро-Угорщини, а також інші етнічні мапи з атласу відомого німецького етнографа Р. Андре (Richard Andree) від 1881 р. (Andree 1881: 21, 45), ідентично відтворені у виданому на 5 років пізніше четвертому виданні (Meyer 1885–90) Енциклопедичного словника Й. Мейера (Joseph Meyer). Саме ці дві карти відображали етнічні ареали розселення рутенів Угорщини – до рік Попраду, Ториси й Горнаду, включно з долинами рік Топлі, Ондави й Лаборця (Свіржави), до міст Кошице й Пряшева. На цих картах крайніми північно-східними форпостами сусідніх словацької та німецької етнічних територій були міста й поселення Левоча, Пряшів, Гельниця, Будимир, Кошице.

З'ясуємо ж площу русько-української етнічної території у Словацькій Республіці спершу відповідно до класичних меж Лемківщини й Пряшівщини, а далі – відповідно до розмежування за картами XIX ст. Так, українська Пряшівщина становить за оцінками 41% площі усієї Лемківщини, обрахованої відповідно до карти від 2002 р. (Ровенчак 2002) у 8 948 км² (Ровенчак 2007: 168, 172) – тобто площа Пряшівщини становить **3669 км²**. З них станом на 2001 р. асимільовано майже три чверті Пряшівщини, тобто **не менш як 2700 км²**. Згідно з Енциклопедією Українознавства (ред. В.М. Кубійович), площа української суцільної етнічної території у Словаччині – 3 500 км² (ЕУ 1: 165). Подібну площу Пряшівщини подає і Ф.Д. Заставний – 3,5 тис. км² і 2,6 тис. км², вочевидь, станом на 1930 р. (Заставний 1994: 18, 252). Через згадані вище причини браку дослідницької уваги на сьогодні відсутні оцінки меж і території української Східної Словаччини, асимільованої впродовж XIX – XX століть – тож такі межі й площу буде орієнтовно визначено в даній роботі. Беззаперечною перевагою етнографічної карти Австро-Угорщини, інших етнічних мап з атласу Р. Андре 1881 р. (Andree 1881: 21, 45) та Енциклопедичного словника Й. Мейера (Meyer 1885–90) є не лише висока якість відтворення й деталізація обрисів суцільної етномовної території та окремих анклавів, але й максимальна наближеність русько-словацького етнічного розмежування до меж сучасних районів Словацької Республіки, що чітко відображено на релігійній карті Словаччини⁸. Тож межі території дійсного переважання осіб русько-українського походження проходять у загальних рисах по західному кордону району Требішов у Кошицькому краї, а в Пряшівському краї – по західним кордонам районів Вранов-над-Топлею і Свидник. Далі на північному заході, на Пряшівщині, ця етнічна межа вже не збігається з адміністративними кордонами, охоплюючи північний захід району Бардіїв, північ району Сабінов, а також більшу частину північно-східних теренів району Стара Любовня, залишаючи поза суцільним руським ареалом низку етнічних островів по районах Східної (міста Кошице, Гельниця, Рожнява, Спішска Нова Вес) і навіть Центральної (райони Брезно, Рімавська Собота) Словаччини. Суцільна русько-українська і змішана із переважанням східнослов'янського елементу територія Східної Словаччини включає в себе близько двох третин району Требішов (за винятком етнічно угорської території на південний схід від рік Бодрогу й Латориці), 80% району Михайлівці (так само окрім угорської території на південь від рік Лаборець і Уж), повністю райони Снина, Собранце, Гуменне, Вранов-над-Топлею, Меджилабірці, Свидник, північно-західну половину району Бардіїв (до 40% площі), п'яту частину району Сабінов, а також майже дві третини району Стара Любовня та окремі східні території приміського району Кошиці. Площа окресленої території становить **6230 – 6250 км²** (ŠASR: 38, 40), **що в 1,7 разів перевищує «офіційну» площу Пряшівщини** та дорівнює половині площі Холмщини з Підляшшям – **12,7 тис. км²** (Заставний 1994: 19) **з населенням приблизно 440 – 460 тис. осіб, з яких русини, українці і особи русько-українського походження складають 55 – 60% або 240–260 тис. (80–85% у гірській Пряшівщині), автентичні словаки – 20–25 (до 5% на Пряшівщині) і роми – 21–23% (90 – 100 тис.)**.

Відсутність в ареалах споконвічного проживання значної частини русинів-українців пов'язане з міграцією до міст, насамперед до м. Кошиці, що лежить на захід від найширших оцінок русько-української етнічної території. Отже, є підстави вважати, що щонайменше п'ята частина, а то й чверть мешканців м. Кошиці (45–60 тис. осіб) має східнослов'янське походження – однак саме їх, певно, асимільовано незворотно. Певна частина русинів-українців, так само незворотно асимільованих, беззаперечно, переселилась до столиці держави – Братислави. На жаль, попри наявність докладної статистики (національний/мовний та релігійний склад для кожного

населеного пункту за період з 1880 по 2011 рр.) і встановлення достатньо точної оцінки чисельності рутенів Словаччини станом на 1880 р., а також – на 1890 – 1910 рр., формулювання достовірної оцінки чисельності осіб східнослов'янського (руського) походження нині – є фактично неможливим. Це зумовлено трьома чинниками повоєнних років: урбанізацією, яка спричинила масову міграцію русинів-українців до Братислави та Кошиць (що означало незворотність їх асиміляції і їх вихід з поля зору статистики), а також «ромським чинником» та посиленням секуляризації словацького суспільства і абсентеїзму щодо перепису 2011. Разом із тим, стаття на підставі опрацьованих джерел (статистичних даних, історичних та картографічних матеріалів), майже удвічі збільшує межі русько-української етнічної території Сходу Словаччини, статистично засвідчивши необхідність перегляду русько-словацької етнічної межі у рамках картографії (і насамперед шкільних атласів і мап), яка є традиційною на сьогодні. Пропонована межа може орієнтуватись на карти П. Шафарика – Г. Берггауса, Р. Андре – Й. Мейера або на карти Р. Магочі.

Примітки

1. Щодо прикладів вживання етноніму «русини-українці» див. детальніше: Сополіга 1990: 6, Džupinková 2010: 3. Після довгих дискусій національно свідомі інтелігенція Пряшівщини вирішила не відмовлятися від української ідентичності і при цьому не заперечувати традиційний етнонім русинів, тобто піти шляхом галицьких народовців кінця XIX і початку XX ст. (І. Франко, М. Грушевський та ін.), які паралельно застосовували етнонім «русин» і «українець» у формі «русини-українці». Кожен може вважати себе русином або українцем, однак тут не йдеться про дві, а про одну спільну національність. Позачерговий з'їзд КСУТ (Культурної спілки українських трудівників) 20 січня 1990 року змінив назву організації на Союз русинів-українців Чехословаччини – див.: Мушинка 2009: 55.

2. «Наслідком стало те, що у межах однієї етнолінгвістичної групи, одного села, а іноді навіть однієї сім'ї були люди, які називали себе по-різному: русинами, лемками, українцями, словаками та поляками. Більше того, східнослов'янські назви — русин/руснак, лемко, українець — дехто вважає синонімами... Слід зауважити, що підраховане число русинів (1,2 мільйона) стосується усіх людей одного лінгвістичного та етнографічного походження, незважаючи на те, як вони себе ідентифікують на папері, в паспорті чи за переписом населення.» (Магочий 1995).

3. Насильницька депортація понад 488 тис. українців з Польщі до УРСР не могла лишитись непоміченою русинами-українцями Чехословаччини, оскільки піддані депортації лемки масово тікали до своїх побратимів на Пряшівщину, звідки їх депортувала влада ЧССР з використанням військової сили. – див. детальніше: Halczak 2010: 107-108. До того ж у 1947 р. з Чехословаччини на територію Волинської області було депортовано 670 господарств русинів (лемків) Пряшівщини, загалом 3264 особи, більшість яких (1227 родин) згодом повернулась до Словаччини – див. детальніше: Кабачій 2005.

4. Разом із тим В.М. Кабузан вважає запропоновану Я. Чапловичем та І. Ліхтенштерном загальну чисельність рутенів у понад 500 тис. – завищеною, стверджуючи, що автори зарахували до рутенів частину волохів у комітатах Мараморош та Угоча. – див. детальніше: Кабузан 2006: 35.

5. Gawryszewski 2005: 244-246. За іншими, заниженими даними, у 1827–1830 рр. з 4 млн. населення Царства Польського українці становили 2,5% (ККР). При цьому чисельність уніатів Царства Польського на початку 1830-х рр. західними дослідниками оцінюється на рівні 216 тис. (Thaden 1984: 151), що узгоджується з відомостями про зменшення впродовж 1815 – 1860 рр. числа вірян уніатської Холмської дієцезії з 225 до 218 тисяч (Воzyk 1999) і про незначне подальше зростання у 1867-1874 рр. числа вірян Холмської дієцезії за урядовою статистикою з 229082 осіб у 1867 р. лише до 260156 осіб у 1874 (Kalendarij). Так само за даними дослідника Підляшшя Ю. Гаврилюка, у 1819—1875 роках частка уніатів у Царстві Польському зменшилася з 8% до 4% загалу населення при сповільненому зростанні їх числа з 228 тис. до 260 тис. (Гаврилюк 2005).

6. Так, доктринально було підтверджено запропоновану Рудницьким оцінку дійсної частки польського етносу на Холмщині на початку XX ст. у 5% населення (Рудницький 1994: 240) – див. детальніше джерела у примітці 4. Щодо запропонованої вченим оцінки відсотка українців Чернігівщини (85,6% проти 66,4% за переписом 1897 р.) – див. детальніше Семенов 1903: 98. Стосовно дійсної чисельності українців Катеринославщини (80% проти 68,9%) і Таврії (65% проти 42,2%) та їх інтенсивної асиміляції – див. детальніше: Миллер 2000: 193, Водарський 2003: 93, 95, 108, 111.

7. Зокрема, у м. Свидник чисельність осіб із невизначеним віросповіданням з 1991 по 2001 рр. зменшилась з 21,01% до 2,06%. – Див.: Svidník. Vybrané výsledky zo sčítania v roku 1991 a 2001. <http://app.statistics.sk/mosmis/sk/scitanie.jsp?txtUroven=440712&lstObec=527106>. У м. Меджилабірці – з 22,56% до 1,6% – Див.: Medzilaborce. Vybrané výsledky zo sčítania v roku 1991 a 2001. app.statistics.sk/mosmis/sk/scitanie.jsp?txtUroven=440705&lstObec=520471. Така ж тенденція простежується як щодо інших населених пунктів, так і у загальнодержавному масштабі. – Див.: Tab. 15

8. Див. SRGA: 40-41. Разом з тим необхідно брати до уваги, що на етнічній і релігійній картах відображено дані перепису населення від 1990 року, а не від 2001. – див. наприклад, дані по релігійному складу м. Свидник, сіл Збудська Біла (Zbudská Belá), національному складу сіл Калинів (Kalinov), Релеїв (Repejov), Вирава (Výrava), Радвань-над-Лабірцем (Radvaň nad Laborcom) – Див.: Мушинка 2009: 179–227.

Джерела

- УГСР = Українська громада в Словацькій Республіці. *Посольство України в Словацькій Республіці – Публікації*. <http://www.mfa.gov.ua/slovakia/ua/2667.htm>.
- Belda 2008 = Belda P. *Slovakia. Ebizguides* 2008.
- DRIP = *Declaration on the Rights of Indigenous Peoples*, adopted by the General Assembly on 13.09.2007. http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/DRIPS_en.pdf.
- ECRML 2009 = *Council of Europe: Committee of Ministers, European Charter for Regional or Minority Languages: Application of the Charter in the Slovak Republic*, 2nd Monitoring Cycle, 18 November 2009, ECRML (2009) 8. <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4b056022.html> [accessed 12 October 2011].
- GA/10612 = *Sixty-first General Assembly. Plenary. 107th & 108th Meetings (AM & PM)*. <http://www.un.org/News/Press/docs/2007/ga10612.doc.htm>.
- GRRS 2003 = Vašečka M., Jurásková M., Nicholson T. (ed.). *Čačipen pal o Roma. A Global Report on Roma in Slovakia*. Bratislava «Institute for Public Affairs», 2003.
- Infostat 2007 = *Vybrané výsledky zo sčítania 1991 a 2001. Infostat Bratislava 2007*. <http://app.statistics.sk/mosmis/sk/scitanie.jsp?txtUroven=440705&1stObec=520471>.
- Kalendarium = *Kalendarium – społeczność grekokatolicka (unicka) w Lublinie*. http://tnn.pl/pm_2450.html
- KKP = *Konstytucja Królestwa Polskiego*. docs5.chomikuj.pl/168056890_0_0_Konstytucja-Kr%C3%B3lestwa-Polskiego.doc
- MSKO 1912 = *A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai*. Budapest: «Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal (KSH)», 1912.
- Niles 1811 = Niles H. *The Weekly Register*. Vol. 1 1811–1812.
- Prezentácia 2011 = *Prezentácia prvých vybraných definitívnych výsledkov Sčítania obyvateľov, domov a bytov 2011*. <http://portal.statistics.sk/files/prezentacia-vybranych-vysledkov-sodb-2011.pdf>.
- Rozwoj = *Rozwoj 1907/98* www.bc.wimbp.lodz.pl/.../Rozwoj1907_98a.pdf.
- ŠÚSR 1 = *Štatistický Úrad SR*. http://portal.statistics.sk/files/Sekcie/sek_600/Demografia/SODB/grafy/aj/08_a.pdf.
- ŠÚSR 2 = *Štatistický Úrad SR*. http://portal.statistics.sk/files/Sekcie/sek_600/Demografia/SODB/grafy/aj/09_a.pdf.
- Tab. 11 = Tab. 11 Obyvateľstvo SR podľa národnosti – sčítanie 2011, 2001, 1991. *Výsledky Sčítania obyvateľov, domov a bytov 2011. Štatistický úrad Slovenskej republiky 2012* Resident. <http://portal.statistics.sk/files/tab.11.pdf>.
- Tab. 12 = Tab. 12 Obyvateľstvo SR podľa materinského jazyka – SODB 2011, 2001. *Výsledky Sčítania obyvateľov, domov a bytov 2011. Štatistický úrad Slovenskej republiky 2012*. <http://portal.statistics.sk/files/tab-12.pdf>.
- Tab. 13 = Tab. 13 Obyvateľstvo SR podľa najčastejšie používaného jazyka na verejnosti – SODB 2011, 2001. *Výsledky Sčítania obyvateľov, domov a bytov 2011. Štatistický úrad Slovenskej republiky 2012*. <http://portal.statistics.sk/files/tab-13.pdf>.
- Tab. 14 = Tab. 14 Obyvateľstvo SR podľa najčastejšie používaného jazyka v domácnosti – SODB 2011, 2001. *Výsledky Sčítania obyvateľov, domov a bytov 2011. Štatistický úrad Slovenskej republiky 2012*. <http://portal.statistics.sk/files/tab-14.pdf>.
- Tab. 15 = Tab. 15 Obyvateľstvo SR podľa náboženského vyznania - sčítanie 2011, 2001, 1991. *Výsledky Sčítania obyvateľov, domov a bytov 2011. Štatistický úrad Slovenskej republiky 2012* <http://portal.statistics.sk/files/tab-15.pdf>
- Vašečka 2006 = Vašečka M., Sadovska M., Vašečková B. *The Aspect of Culture in the Social Inclusion of Ethnic Minorities. Evaluation of the Impact of Inclusion Policies under the Open Method of Co-ordination in the European Union: Assessing the Cultural Policies of Six Member States. Final Report. Slovakia. – Bratislava: Center for Research on Ethncicity and Culture, 2006. – 136 s.*

Картографічні матеріали

- Вергун 1915 = Вергун Д. Н. (сост.) *Зарубежная Русь. Этнографическая карта*. В кн.: Погодин А. Л. *Зарубежная Русь*. Петроград: «Издание П.П.Сойкина», 1915.
- КДУР 2009 = *Карта Давня Україна-Русь (V-X ст.)*. *Дух Воли 2009* <http://duhvoli.com.ua/index.php?fond=5>.
- Ровенчак 2002 = Ровенчак І. *Лемківщина. М 1:275 000*. Львів: «Світова федерація українських лемківських об'єднань, Львівська крайова організація товариства «Лемківщина», Географічна комісія Наукового товариства імені Шевченка», 2002.
- Рудницький 1917 = Рудницький С. *Оглядова мапа українських земель*. У кн: Міхалюк Д. *Спрэчка адносна Палесся і спроба визначення дзяўржавнай мяжы паміж БНР і УНР вясной 1918 г.* *ARCHE* 2011/3(102): 329–356; *Оглядова карта українських земель*. Складена у Відні 1920 року. Зберігається у відділі картографії центральної наукової бібліотеки ім. В. Вернадського АН УРСР. *Пам'ятки України* 1991/2. <http://pics.livejournal.com/igorsova/pic/000565sr>.
- Кубійович 1937 = Кубійович В., Кулицький М. *Національності І*. У кн.: Кубійович В. (заг. ред.). *Атлас України й сумежних країв*. Львів: «Український видавничий інститут у Львові», 1937.

Andree 1881 = *Richard Andree's Allgemeiner Handatlas in sechsundachtzig Karten mit erläuterndem Text. Herausgegeben von der Geographischen Anstalt von Velhagen & Klasing in Leipzig*. Bielefeld und Leipzig: «Verlag von Velhagen & Klasing», 1881. atlassen.info/atlassen/velhagen/andha01/picslarge/andha1881k044045.jpg

Berghaus 1847 = Berghaus H. Ethnographische Karte von Eüropa. Auf F. v. Stülpnagels geogr. Zeichnung zusammengestellt v. H. B[erghaus] im März 1845, in Stich vollendet November 1846.—1 : 6 000 000. Gotha: Bei Justus Perthes, 1847. *Dr. Berghaus' Physikalischer Atlas*. Bd. 2. Abth. 8: Ethnographie. № 5-8. Gotha: «Verlag v. Justus Perthes», 1848. <http://www.davidrumsey.com/maps5308.html>.

Csaplovics EKKU 1829 = Csaplovics J. Ethnographische Karte des Königreichs Ungern. *Gemälde von Ungarn*. Erster Theil. Mit einer ethnographischen Karte. – Pest: «Verlag v. C. A. Hartleben», 1829.

Kelet-Közép-Európában 2002 = Az ukrán nemzetiségű népesség aránya (%); A ruszin nemzetiségű népesség aránya (%). *Kelet-Közép-Európában 2002. Térinformatikai elemző és megjelenítő eszközök*. gis.geox.hu/nkfp/terinf.asp.

Meyer 1885–90 = Ethnographische Karte von Oesterreich-Ungarn. *Meyers Konversations-Lexikon. Eine Encyclopädie des allgemeinen Wissens*. 4., gänzlich umgearbeitete Auflage. 16 Bde. Band 12. Leipzig: «Bibliographisches Institut», 1885–90. http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Meyers_b12_s0486a.jpg.

Sebök 1998 = Sebök L. *Nationality map of East Central and Southeast Europe, 1989-1992*. München: «Südost Institut; Budapest: Teleki Lázló Foundation – Institute for Central European Studies», 1998. <http://sebok1.adatbank.transindex.ro/kepek/KozEu.gif>.

Šafařík 1917 = Šafařík P. J. Slovanský zeměvid. In: *Die Bulgaren in ihren historischen, ethnographischen und politischen Grenzen. (Atlas mit 40 Landkarten)*. – Berlin: «Königliche Hoflitographie, Hof-Buch- und -Steindruckerei Wilhelm Greve», 1917.

ŠAG = Hajek M., Zatko M., Mládek J., Kusendová D., Blažik T., Kasala K. *Školský atlas. Geografia pre stredné školy*. Harmanec: «VKÚ», 2008.

ŠASR = Hajek M. (red.) *Školský atlas. Slovenská Republika*. Harmanec: «VKÚ», 2008.

SRGA = Čeman R. (red.) *Slovenská republika. Geografický atlas*. Bratislava: «Mapa Slovakia Plus», 2010.

Szlovákia etnikai térképe = *Szlovákia etnikai térképe 1:500 000*. Dunajská Streda: «Lilium Aurum», 2001.

Література

Бача 2008 = Бача Ю., Ковач Р., Штець М. *Чому, коли і як? Запитання й відповіді з історії та культури русинів-українців Чехословаччини*. Ужгород: «Мистецька Лінія», 2008.

Вівчарик 2004 = Вівчарик М. М. *Україна: від етносу до нації: Навч. посіб.* Київ.: «Вища школа», 2004.

Водарский 2003 = Водарский Я. Е., Елисеєва О. И., Кабузан В. М. *Население Крыма в конце XVIII – конце XX веков (Численность, размещение, этнический состав)*. Москва: «ИРИ РАН», 2003.

Гаврилюк 2004 = Гаврилюк Ю. Берестейщина – регіон в лабетах геополітики. *Український альманах 2004*. Варшава, 2004.

Гаврилюк 2005 = Гаврилюк Ю. Холмська Атлантида. Про історичну долю українців Холмщини та Підляшшя (XIX–XX ст.). *День 2005/173*.

Геровский 1977 = Геровский А. Карпатская Русь в чешском ярме. В кн.: Грабарь О. А. (ред.) *Путями истории. Общерусское национальное, духовное и культурное единство на основании данных науки и жизни*. Том I–II. Нью-Йорк: «Изд-во «Свободного слова Карпатской Руси», 1977.

Грушевский 1991 = Грушевский М. С. *Очерк истории украинского народа*. Киев: «Льбидь», 1991.

Данилюк-Кульчицька 2006 = Данилюк-Кульчицька О. Питання збереження національної ідентичності русинів-українців східної Словаччини. *Українознавство 2006/4*.

ДЭС 1985 = Валентей Д. И. (гл. ред.) *Демографический энциклопедический словарь*. Москва: «Советская энциклопедия», 1985.

ЕУ = *Енциклопедія українознавства. Загальна частина: Перевидання в Україні*. У 3 т. – [Репринтне відтворення видання 1949 р.]. – Т. 1 – К.: Ін-т української археографії АН України, 1994; Т. 3 – К.: Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 1995.

Заставний 1994 = Заставний Ф.Д. *Географія України: У 2-х книгах*. Львів: «Світ», 1994.

Іванишин 1994 = Іванишин В., Радевич-Винницький Я. *Мова і нація*. Дрогобич: «Відродження», 1994.

Івченко 2008 = Івченко А. Інтерв'ю з українською письменницею з Берестейщини Наталкою Бабіною. *Post-Postup 2008/7(27)*. <http://www.haidamaka.org.ua/0173.html>.

Кабачий 2005 = Кабачий Р. Проблеми адаптації переселених з Холмщини та Південної Лемківщини українців у Волинській області (1945-1948 рр.). *Український альманах – 2005*. Варшава, 2005: 157–166.

Кабузан 1986 = Кабузан Н. В. Украинское население Закарпатья. *Расы и народы*. Выпуск 16. Москва, 1986: 104–117.

Кабузан 2006 = Кабузан В. М. *Украинцы в мире: динамика численности и расселения. 20-е годы XVIII века – 1989 год: формирование этнических и политических границ украинского этноса*. Москва: «Наука», 2006.

Климчук 1999 = Климчук Ф. Д. Этническая структура населения Брестской области (к вопросу о «скрытых» этносах). *Гістарычная Брама 1999/2–3 (12–13)*.

Курінний 2011 = Курінний О. Асиміляція й деформація ідентичності русинів-українців Карпат – як чинник нівелювання прав української національної меншини (корінного народу) У кн.: Сополіга М. (гол. ред. та упоряд.) *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*. Вип. 26. Українці в прикордонних

областях Карпат: проблеми акультурації, асиміляції, ідентифікації. Матеріали міжнародної наукової конференції, Свидник, 17 – 18 червня 2011 р. Свидник: «Плаціареň svidnícka», 2011: 120–136.

Магочий 1995 = Магочий Р. П. Русинське питання. *Політична думка* 1995/2–3(6): 105-115.

Миллер 2000 = Миллер А. И. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.). Санкт-Петербург: «Алетейя», 2000.

Мушинка 2009 = Мушинка М. Політичне русинство на сучасному етапі. *Народна творчість та етнографія* 2009/4–5: 47–58.

Падюка 2008 = Падюка Н. Початки української етнокартографії (друга половина XIX ст.). *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. Збірник наукових праць* 2008/1(16): 435–459.

Петров 1911 = Петров А. Л. *Материалы для истории Угорской Руси*. Т. VI.: Пределы угорской речи в 1773 г. по официальным данным. Исследования и карты. Санкт-Петербург: «Типография Министерства Путей Сообщения», 1911.

Пономарьов 1996 = Пономарьов А.П. *Етнічність та етнічна історія України: Курс лекцій*. Київ: «Либідь», 1996.

Ровенчак 2007 = Ровенчак І. Геокультурні засади розробки середньомасштабної карти «Лемківщина». *Геодезія, картографія і аерофотознімання* 2007/69: 167-172. – С. 168, 172.

Рудницький 1994 = Рудницький С. Л. *Чому ми хочемо самостійної України?* Львів: «Світ», 1994.

Семенов 1903 = Семенов В. П. (ред.) *Россия. Полное географическое описание нашего Отечества. Настольная и дорожная книга для русских людей*. Том VII. Малороссия. Санкт-Петербург: «Изд. А.Ф. Девриена», 1903.

Сополига 1990 = Сополига М. *35 років Музею української культури у Свиднику*. Кошиці: «Словацьке педагогічне товариство в Братиславі, відділ української культури в Пряшеві», 1990.

Старик 2009 = Старик В. П. *Від Сараєва до Парижа. Буковинський Interregnum 1914-1921 (Частина II: Між націоналізмом і толерантністю)*. Чернівці: «Прут», 2009.

Субтельний 1992 = Субтельний О. *Україна. Історія*. Київ: «Либідь», 1992.

Суляк 2004 = Суляк С. Г. *Осколки Святой Руси. Очерки этнической истории руснаков Молдавии*. Киев: Изд. дом «Татьяна», 2004.

Чавага 2008 = Чавага К. Західний вектор українського етносу. *Львівська газета* 2008.
<http://www.vox.com.ua/data/osnovy/2008/04/28/zahidnyi-vektor-ukrainskogo-etnosu.html>

Národnostné menšiny na Slovensku 2003 / Zost. R. Dohányos, G. Lelkes, K. Tóth. 1. vyd. – Dunajská Streda: Lilium Aurum, 2004. – 178 s. – S. 49.

Bożyk A. = Bożyk A. Polonizacja Chełmszczyzny i południowego Podlasia w XIX – XX wieku. *Nad Bugom i Narwoju* 1999/3 (43).

Canek 2001 = Canek D. Roma and Other Ethnic Minorities in Czech and Slovak Schools (1945 – 1998). *Open Society Institute*. 2001. <http://pdc.ceu.hu/archive/00001746/01/canek.pdf>

Csaplovics 1829 = Csaplovics J. *Gemälde von Ungarn. Erster Theil. Mit einer ethnographischen Karte*. Pest: «Verlag v. C. A. Hartleben», 1829.

Dohányos 2004 = Dohányos R., Lelkes G., Tóth K. (zost.) *Národnostné menšiny na Slovensku 2003*. Dunajská Streda: «Lilium Aurum», 2004.

Džupinková 2010 = Džupinková Z. *Vedecký zborník Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidniku (Bibliografický súpis článkov č. 1 – 10)*. Prešov: «Štátna vedecká knižnica v Prešove», 2010.

Gawryszewski 2005 = Gawryszewski A. *Ludność Polski w XX wieku*, Monografie 5. Warszawa: «Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyńskiego PAN», 2005.

Gramma 2006 = Gramma G. S. *Language policy and language rights in Slovakia*. Barcelona, 2006.
<http://www.ciemen.org/mercator/pdf/wp23eng.pdf>

Halczak 2010 = Drozd R., Halczak B. *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921-1989*. Warszawa: «TYRSA Sp. z o. o.», 2010.

Kocsis 1998 = Kocsis K., Kocsis-Hodosi E. *Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin*. Budapest: «EXECON», 1998.

Konečný 2011 = Konečný S. *Economické aspekty vo vývoji národnostnej štruktúry obyvateľstva severovýchodného Slovenska*. У кн.: Сополига М. (гол. ред. та упоряд.) *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*. Вип. 26. Українці в прикордонних областях Карпат: проблеми акультурації, асиміляції, ідентифікації. Матеріали міжнародної наукової конференції, Свидник, 17 – 18 червня 2011 р. Свидник: «Плаціареň svidnícka», 2011: 137–149.

Mušinka 2011 = Mušinka M., Mušinka A. *Národnostná menšina pred zánikom? Štatistický prehľad rusínsko-ukrajinských obcí na Slovensku v rokoch (1773) 1881 – 2001*. Prešov, 2011.

Pilinská 2005 = Pilinská V., Lukáčová M. *Obyvateľstvo Slovenska podľa výsledkov SODB*. Bratislava: «Aktý», 2005.

Šutaj 2006 = Šutaj Š., Homišinová M., Šápošová Z., Šutajová J. *Maďarská menšina na Slovensku v procesoch transformácie po roku 1989 (Identita a politika)*. Prešov: «Universum», 2006.

Thaden 1984 = Thaden E. C. *Russia's Western Borderlands, 1710-1870*. Princeton: «Princeton University Press», 1984.

Vago 2000 = Vago R. The Roma in Central and Eastern Europe: The Plight of a Stateless Minority. *Anti-Semitism Worldwide* 2000/1.

Votruba 1998 = Votruba M. Linguistic Minorities in Slovakia. In: Paulston C. B., Peckham D. (ed.) *Linguistic Minorities in Central and Eastern Europe*. London: «Multilingual Matters», 1998.